

MYRIOKEPHALON SAVAŞI'NIN KONYA BAĞIRSAK BOĞAZI'NA LOKALİZE EDİLMESİNE MİKROTOPONİMİK KATKILAR

MICROTOPONYMIC CONTRIBUTIONS TO THE LOCALISATION OF THE BATTLE OF MYRIOKEPHALON TO BAGIRSAK GORGE, KONYA

Mustafa ARSLAN*

Öz

Bizans Devleti ve Türkiye Selçuklu Devleti arasında 17 Eylül 1176 yılında yapılan Myriokephalon Savaşı Türklerin zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu savaş sonunda Anadolu bir Türk yurdu haline gelmiş, savaşın etkileri aradan geçen sekiz yüzyılı aşkın süre boyunca devam etmiş, Türkler Anadolu topraklarını bir daha bırakmamışlardır.

Günümüzde savaşın yeri ile alakalı tartışmalar bilim dünyasının bu mühim hadiseyi tekrar incelemeye başlamasına sebebiyet vermiştir. Bilim dünyası son zamanlarda savaşın yapıldığı yeri belirleme hususunda yeni bir gayrete girmiştir. Savaş hakkında bilgi veren kaynaklardan yola çıkarak çeşitli önermelerde bulunulmuştur. Bu önermeler genelde Denizli Çivril'de yer alan Kufi Boğazı, Isparta Gelendost, Isparta Yalvaç Karamuk Beli ve Konya Beyşehir Bağirsak Boğazı ekseninde yapılmaktadır.

Araştırmacılar Bizans ordusunun Kelainai (Dinar)'ye uğradığı noktada hemfikirlerdir. Ancak Kelainai'den sonra ordunun izlediği güzergâh ve savaşın yeri tartışmalıdır. Bu tartışmalar kroniklerde geçen Çivril ve Homa adlarının hem Konya'da hem de Denizli'de olması sebebiyle tam anlamıyla açıklığa kavuşmamaktadır. Hem Kufi Boğazı'nın hem de Bağirsak Boğazı'nın savaş yeri olarak tartışılmasında Çivril ve Homa yerleşimlerinin varlığı bu iki mekânı savunan bilim insanlarını diğer konuları savunanlara karşı avantajlı hale getirmektedir.

Ancak, kaynaklarda geçen Çivril (Çivrilçimeni) adı bu iki yerleşimden farklı ve onlardan bağımsız bir yeri de işaret edebilir. Bağirsak Boğazı'na yakın bir konumda tespit ettiğimiz Çivriller ve bundan biraz daha uzakta bulunan Çivrelliler adlı yerler bu olasılığın mümkün olabileceğini göstermektedir. Bu çalışma ile bazı mikrotoponimik bulgulardan faydalanarak savaşın yerini tespit etmeye katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bununla birlikte yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar

* Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi. muarslan@selcuk.edu.tr

olmadan savaşın yerini tam olarak tespit etme yönündeki gayretler yine de tartışmaları hep beraberinde getirecektir.

Anahtar Kelimeler

Myriokephalon Savaşı, Çivril, Homa, Bağirsak Boğazı, Toponimi.

Abstract

The Battle of Myriokephalon fought between the Turkey Seljuk State and Byzantine State on 17 September 1176 resulted with the victory of Turks. At the end of the war, Anatolia became a homeland for Turks, the effects of the war have gone on for over eight centuries, and Turks have never left Anatolia.

The discussions on the place of the war have caused the scientific world to study this important event again. Scholars have made efforts to localise the war recently. Some interpretations have been made for the localisation by making use of the related sources. These localisation proposals generally address Kufi Gorge in Denizli/Çivril, Isparta/Gelendost, Karamık Beli in Isparta/Yalvaç and Bağirsak Gorge in Konya/Beyşehir.

Scholars agree with the fact that the Byzantine Army arrived in Kelainai (Dinar). But the route of the army after leaving Kelainai and the place of the battle are questionable. The reason of these discussions is that there are Çivril and Homa settlements both in Konya and Denizli. The fact that there are Çivril and Homa settlements in the discussions about Kufi Gorge or Bağirsak Gorge as the battlefield makes the scholars who suggest these two settlements more advantageous than the others defending other localisations.

However, Çivril (Çivrilçimeni) mentioned in the sources may address another place different and independent from both of these settlements. The toponymies such as Çivriller with close location to Bağirsak Gorge and Çivrelliler that a little further than the other show that it can be possible. In this study, it is aimed to contribute to the localisation of the battle ield by making use of microtoponymical evidence. On the other hand, localisation studies without archaeological excavations and survey researches are going to lead new discussions as well.

Keywords

The Battle of Myriokephalon, Çivril, Homa, Bağirsak Gorge, Toponymy

GİRİŞ

Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinin ve bu topraklardan bir daha çıkmamak üzere yerleşmemizin önemli adımlarından biri olarak Myriokephalon Savaşı tarihte derin izler bırakmış bir hadisedir. Savaşın yeri konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmış ve atılmaktadır. Bu kapsamda hazırlanmış en detaylı çalışma Ceylan ve Eskikurt'un eseri¹ olarak göze çarpmaktadır. Tarihi ve coğrafi çalışmaların yanında bazı yer adlarının konunun aydınlatılmasında faydalı olacağını da düşünmekteyiz. Kroniklerde geçen yer adlarının Türkçe olanlarının günümüze kadar ulaşma ihtimali savaşın yerini belirlemede kuşkusuz faydalı olacaktır. Çünkü yer adları bir bakıma o yörede yaşayan insanların tapu senetleri² olduğundan çok sıkı bir biçimde korunagelmiş olmalıdır. Türkçe yer adlarının yanında aynen koruyup günümüze kadar kullandığımız dilimize ait olmayan yer adları da muhakkak vardır. Bu durum bizim bu coğrafyada yaşamış olan halklarla zamanında etkileşime girdiğimizin de birer göstergeleridir. Konumuzla ilgili olarak sadece Konya'nın adı bile kültürel devamlılığa güzel bir örnek teşkil etmektedir. Konya'nın adı ilk olarak Hititler zamanında İkuwanija³ olarak karşımıza çıkmakta, sonraları Hellenizmin de etkisiyle yerel bir efsane olan Nannakos Efsanesi'nde geçen "eikones" teriminden İkonium'a dönüşmekte⁴ ve son olarak Anadolu'da Türk hâkimiyetinin başlamasından günümüze kadar da çok az değişiklikle Konya olarak telaffuz edilmektedir. Konya gibi tarihin her döneminde önemini korumuş ve çeşitli kültürlerle ait unsurların zaman zaman bir arada yaşama fırsatı bulduğu bir şehrin adının binlerce yıldır çok az değişiklikle varlığını sürdürmüş olması normal karşılanabilir. Buna karşın, kültürel devamlılığı gösterecek bir yerleşim yeri haricinde küçük bir toprak parçasının adını aradan geçen uzun zamana karşı koruyabilme ihtimali savaşın yerini tespit etmede destek olacak bilgiler de sunabilir. Bu sebeple, bu çalışmada savaşın meydana geldiği yer toponimik verilerle açıklanmaya çalışılacağı için yer adları ile alakalı aklı bazı sorular da gelecektir.

Bu sorular: Konya gibi şehir olamamış, hatta yerleşim yeri olarak bile günümüze kadar kullanılmayan bazı yerlerin adı günümüze ulaşabilir mi?

¹ Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt, *Tarihi Coğrafya Açısından Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) ve Konya Bağırsak Boğazı*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 359, Konya 2017. s.1-60.

² Erk Yurtsever, *Asya'daki Türkçe Coğrafi Adlar Derlemesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 8.

³ Hasan Bahar, Güngör Karauğuz, ve Özdemir Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları 1*. İstanbul, 1996 s.51.

⁴ William Mitchell Ramsay, *The Cities of St. Paul*, Hodder and Stoughton, London 1907, s. 319-320.

Yerleşim yeri olarak kullanılmayan arazilerin adları ne kadar eskiye gidebilir?

Bir bölgede yaşayan halkın hafızası ne kadar kuvvetlidir? Şeklinde olabilir.

1. BEYŞEHİR'DE TESPİT EDİLEN BAZI TARİHİ YER ADLARI

Bilindiği gibi Bağrsak Boğazı'nın bir ucu Beyşehir sınırlarındayken diğer ucu da Meram sınırları içinde yer almaktadır. Bu sebeple Beyşehir'in toponimik zenginliği savaşın lokalizasyonu hakkında çok faydalı bilgiler sağlayabilir. Bu bilgilere geçmeden önce Beyşehir ve çevresinin hafızasının ne kadar geriye gidebildiğine bakmakta fayda vardır.

Beyşehir ve çevresinden derlediğimiz yer adları⁵ arasında muhtemelen en eskiye giden adlar Malanda ve Balmanda'dır. Malanda, Beyşehir'in batısında Kurucuova Mahallesi'nde bir yayladır. Balmanda ise Beyşehir'in kuzeybatısında Gölkaşı ve Çiftlik Mahalleleri arasında yer alan bir tarım arazisidir. Bu yer adlarının ortak yanları –anda sonekleridir. M.Ö 2. binde Beyşehir'in de yer aldığı Güney ve Batı Anadolu'da konuşulan dil Luvicedi. Bu yer adlarında kullanılan sonekler Hitit döneminde yer adlarında yaygın bir biçimde kullanılmaktaydı⁶. Luvicenin etkilerinin en geç M.S 6. yüzyıla kadar sürdüğünü⁷ hesap ettiğimizde bu yer adlarının en az 1500 yıldır kullanıldığı sonucuna ulaşabiliriz. Bunlara ek olarak yine aynı bölgede yer alan İmrenler Mahallesi'nin eski adı Balganda'dır. Beyşehir'e komşu ilçe Seydişehir'in Ketenli Mahallesi'nin eski adı da Çalmanda'dır. Bu iki örnekten de anlaşılacağı gibi Luvice'nin bölgedeki etkisi günümüze kadar sürmüştür. Ancak son iki ad yerleşim yerine ait olduğu için günümüze ulaşması daha kolay olmuştur.

Günümüzden 2000 yıl öncesine gittiğimizde Misthia⁸ (Beyşehir) ve Neapolis⁹ (Kıyakede) arasında Killanian (Cillanian) adında bir ovadan bahsedilir. Strabon bu ovada yer alan kent nüfusunun Phrygialılarla kaynaştığını belirtir¹⁰. Plinus Galatia sınırlarını verirken Cyllanticum adında bir yeri nakleder¹¹. Kaya da yukarıdaki kaynaklarda bahsedilen Killanian Ovası hakkında araştırmalar

⁵ Mustafa Arslan a, *On ancient Luvian elements in the toponymy of the Beyşehir county, Turkey*, Helsinki 2011, s. 3-9, 42-51.

⁶ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak, Ankara, 2000, s. 14.

⁷ Hasan Bahar, *Eskiçağ Tarihi Ders Notları*, Dizgi Ofset, Konya, 2005, s. 174.

⁸ Alan., S., Hall, "The Site of Misthia", *Anatolian Studies*, 9, (1959), s. 119-124.

⁹ French Kıyakede'de bulduğu Neapolis yazıtına ek olarak köyün altındaki höyüğün adının İznebolu veya İsnebolu olduğunu öğrenmiştir ve bunun Neapolis adının bozulmuş bir hali olduğunu düşünmektedir. D., French, "Roads and Miliaria of Asia Minor", *Anatolian Studies*, 34, (1984), s. 10-11.

¹⁰ Strabon XIII. 4. 13.

¹¹ Plinius, *Natural History*, V. 42.

yapmış ve Hüyük İlçesi Mutlu Mahallesi'nde Cilana adında bir yer tespit etmiştir¹². Mutlu Mahallesi'ne ek olarak Beyşehir'e bağlı Sevindik Mahallesi'nde de Cilana adında bir yer vardır. Bu mahalleye komşu Emen halkı da bu yöreye biraz farklı olarak Cinala demektedir¹³.

Karalis (Beyşehir) Gölü çevresinde Roma Dönemi imparatorluk mülklerinden birisinin adı Askara'ydı ve Ramsay bu mülkün Beyşehir'e bağlı Üstünler Mahallesi'nin eski adı olan Üskerles ile aynı olabileceğini belirtmiştir¹⁴. Buna ek olarak Beyşehir Gölü Karaburun Plajı'nın batısında Üstünlere ait olan adaya günümüzde balıkçılar Üskerles Adası demektedirler. Üskerles ismi Manuel'in 1146 Konya kuşatmasından dönerken bahsettiği Pusguse (Beyşehir) Gölü'nün eski adı olan Skleros'a¹⁵ da oldukça benzemektedir.

1176 yılında yapılan Myriocephalon Savaşı üzerinden çok geçmeden Beyşehir ve çevresinde Moğolların etkilerini görmekteyiz. Sultan Mesud'un İlhanlı hükümdarını 1288 yılında Anadolu'ya çağırmasıyla Beyşehir ve yöresi de Moğol zulmüne uğramıştır. Sonra, 1326 yılında Eşrefoğlu II. Süleyman Moğollar tarafından işkence ile öldürülmüştür¹⁶. Ebu Said Han'ın 1336 yılında ölmesiyle Anadolu'da küçük bölgeleri yöneten hanedanlar ortaya çıkmıştır¹⁷. İsmail Ağa da Beyşehir'de, 1379 yılında ölünceye kadar kısmen Karamanlılar'a bağlı kalarak, hüküm sürmüştür¹⁸. Moğollar'ın varlığını toponimik olarak kanıtlayan adlara Gönen Mahallesi'nde rastlamaktayız. Mahallede bulunan Küçük Muğullar ve Büyük Muğullar mevkileri o dönemin izlerini hala taşımaktadırlar.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Beyşehir'in ve halkının toplumsal hafızası çok kuvvetlidir ve bu binlerce yıl öncesine gidebilir. Bu hafızanın Myriocephalon Savaşı ile ilgili kayıt tutma ihtimali de bulunmaktadır. Savaş ile ilgili kayıtlarda geçen yer adlarını mikrotoponimik düzeyde araştırdığımızda karşımıza ilginç sonuçlar da çıkabilmektedir.

¹² Mehmet Ali Kaya, "Cillanicus Tractus: A Re-Interpretation of Its Location", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 124, (2007), s. 45-50.

¹³ Mustafa Arslan (a), a.g.e, 44, 48.

¹⁴ William Mitchell Ramsay, "Studies in the Roman Province Galatia. VI.--Some Inscriptions of Colonia Caesarea Antiochea", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 14, (1924), s. 200.

¹⁵ Ioannes Kinnamos, Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (118-1176), (Çev.İşın Demirkent), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001 (s.49).

¹⁶ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Moğollar ve Eşrefoğulları Münasebetleri", *I. Uluslar arası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (2006), s.361, 362.

¹⁷ Bernard Levis, "The Mongols, the Turks and the Muslim Polity", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 18, (1968), s. 60.

¹⁸ Mehmet Ali Hacıgökmen, age, 363, 364.

2. KAYNAKLARA GÖRE MYRİOKEPHALON SAVAŞI TOPONİMİSİ

Beyşehir ve çevresinden derlenen savaşla ilgili olabileceğini düşündüğümüz yer adlarına başvurmadan önce kaynaklarda geçen savaşla ilgili toponimik verilere bakmakta fayda vardır. Niketas Khoniates'in anlatımına göre İmparator Manuel Kelainai'ye (Dinar) gelir. Yazar Kelainai'yi Marsyas Nehri ile Maiandros (Menderes) kaynaklarının Maiandros'a karıştığı yer olarak verir¹⁹. Ksenophon, Livius ve Strabon zamanında da Marsyas Kelainai şehrinin içinden çıkmaktaydı ve Orgas Nehri ile Maiandros'a bu civarda karışmaktaydı²⁰. Maiandros kaynakları antik yazarlar tarafından hep Kelainai'ye yerleştirilmiştir. İmparator buradan hareketle Myriokephalon adında terkedilmiş antik bir kalede durarak Khoma'dan (Khoma boyunca, yoluyla, içinden) devam eder, yazara göre bu kale adını ya burada önceden olmuş bir olaydan ya da kehanet olarak burada olacıklardan almıştır²¹. Khoniates'in anlatımına göre Myriokephalon kalesi onun zamanında bile antik bir kale olarak bilinmektedir ve konum olarak Kelainai'den sonra Khoma'dan önce olmalıdır. Bu kale o dönemde bile oldukça eskiden kalan bir yapıysa günümüze kalıntıları ulaşmamış olabilir. Khoma adında bir yerden bahsedilmesi bazı bilim insanlarını Denizli Çivril Homa ve Konya Beyşehir Homa lokasyonlarına yönlendirmiştir.

Çivril ve Homa adlarının savaş yerinin belirlenmesinde muhakkak büyük önemi vardır. Ancak, bazı kaynaklarda bu yerin Konya yakınlarında olduğu geçmektedir. Örneğin; Manuel İngiltere Kralı'na yazdığı mektupta "*Türk topraklarına girer girmez*" ifadesi ile birlikte savaşa tutuştuklarını belirtir²². Suriye Patriği Büyük Michael kroniğinde İmparatorun Konya yakınlarına gittiğinden ve dik dağlarla çevrili bir vadide pozisyon aldığından bahseder²³. Boso da yukarıdaki kaynakları destekleyen bir ifade ile İmparatorun Türk topraklarını ele geçirmek için şehir ve köyleri yağmalayarak ve yakarak neredeyse Konya'ya kadar ilerlediğini yazar²⁴. Bu kaynaklara göre savaş Konya'ya yakın bir yerde olmuştur. Ancak Konya'nın kuzey girişi mi yoksa batı girişi mi olduğu açık

¹⁹ Harry J. Magoulias, *0 city of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Wayne State University Press, Detroit 1984, s. 100.

²⁰ Ksenophon, *Anabasis*, Sosyal yayınları, İstanbul 1998, I. II. 8; Strabon, age, XII. 8. 15; Livius, XXXVIII. 13; Peter Thonemann, *The Maeander Valley: a historical geography from antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, New York 2011, s.57.

²¹ Harry J. Magoulias, age, 101.

²² Roger De Hoveden, *Annals of Roger De Hoveden Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201, V. 1*, (çev. Henry T. Riley), London 1853, s.419.

²³ Michael The Great, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, (çev. Robert Bedrosian) 2017, 200.

²⁴ Boso, *Boso's Life of Alexander III*, (çev. G. M. Ellis), Basil Blackwell, Oxford, 1973, s. 100.

değildir. Savaş yerinin konumunu daha iyi anlayabileceğimiz bilgilere Kinnamos'tan ulaşabilmekteyiz. Çünkü o Manuel'in 1146 Konya kuşatmasından sonra geri çekiliş güzergahı olarak "Tzibrelizemani" olarak adlandırılan yerden ve Pusguse (Beyşehir) Gölü'ne giden yoldan bahsetmiştir²⁵. Bu yüzden, bu çalışmada Beyşehir Gölü yönündeki "Tzibrelizemani" Myriokephalon Savaşı'nın lokalizasyonu çalışmalarında kilit bir yer ismi olacaktır. Savaşın Konya yakınlarında olduğunu gösteren bir diğer kaynak da Ermeni Smbat Sparapet'dir. Sparapet Manuel'in Konya'ya yakın Meldinis Kalesi önünde yenildiğini yazmıştır²⁶. Meldinis Kalesi'nin Kale Tepe olduğunu²⁷ kabul edersek Bağırsak Boğazı lokalizasyon çalışmalarında ön plana çıkacaktır. Gregory Abû'l-Farac yukarıda yer adı veren kaynaklardan farklı olarak Türklerin savaştan hemen önce dağlara ve "Beth Thoma"nın derin geçitlerine gittiğinden bahsetmiştir²⁸. Burada bahsedilen Beth²⁹ Thoma bir bölge adı olabilir ve Khoniates'in verdiği Choma ile olan benzerliğine de dikkat etmek gerekir.

Kelainai ile Çivril Khoma arası çok yakın bir mesafe olduğu için İmparator arada Myriokephalon Kalesi'nde durmaya ihtiyaç duymayacaktır, o yüzden yazarın anlattığı Khoma muhtemelen daha uzakta yer alan bir Khoma idi. Beyşehir/Khoma'nın konumu da İmparator'un güzergâhı üzerinde olmadığı için bu yerin bir yerleşim yeri değil, bir mevki ya da bölge adı olabileceği akla gelebilir. Zaten "Choma" kelimesinin Latince sözlükte yığın, baraj, ırmak kıyısı gibi anlamları da vardır³⁰. Buna benzer bir durum bizim dilimizde de

²⁵ Ioannes Kinnamos, age, s. 41, 49.

²⁶ Adnan Eskikurt, "Myriokephalon Savaşı'na Dair Kronikler ve Modern Çalışmalar", *USAD, Bahar* 2017, (6), s. 78.

²⁷ Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt, age, s. 29.

²⁸ Gregory Abû'l-Farac, <https://archive.org/download/BarHebraeusChronography>.

²⁹ "Beth Thoma"nın ne anlama geldiği yazar tarafından verilmemiştir. Ancak "beth" İbranicede ev anlamında kullanılır ve hem İsrail'de hem de Filistin'de veya bunlara yakın coğrafyalarda bu kelime ile başlayan "...evi" anlamına gelen yerleşim yeri ve mevki adları bulunmaktadır. Örn: Beth-Lechem: Ekmek Evi, Ekmeğin Evi. James Strong, *A Concise Dictionary of the Words in the Hebrew Bible; with Their Renderings in the Authorized English Version*, Abington Press, New York 1890, s. 20. "Thoma" da Grekçe'ye Aramiceden geçen "ikiz" anlamına gelen erkek ismi Thomas yerine kullanılan bir addir. <https://www.etymonline.com/search?q=thoma>. Her ne kadar Anadolu'ya eskiden Yahudi göçleri (Sherman E. Johnson, *Early Christianity in Asia Minor. Journal of Biblical Literature*, Vol. 77, No. 1, 1958, s.14; Michel Austin, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest (Second Edition)*, Cambridge University Press Cambridge, 2006, s. 381-382) olmuşsa da çalışma bölgemizde kaynaklardan bildiğimiz bir Yahudi yerleşimi yoktur. Bu kelimelerin herhangi bir dilde anlamının olması elbette ki bizi kesin bir sonuca ulaştırmaz ve buradaki bir lokasyonla bağ kurabilmemizi mümkün kılmaz.

³⁰ Charlton T. Lewis ve Charles Short, *A New Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford 1891, s. 327.

bulunmaktadır. Örneğin; Derbent “geçit ve sınırdaki bulunan küçük kale” olarak coğrafi terim ve kale anlamlarına gelmektedir ve ülkemizde 17 adet Derbent adında yerleşim yeri bulunmaktadır³¹. Bu yerleşim yerlerine ek olarak Beyşehir Gölyaka’da Devret, Huğlu’da Devren Ardı, Devrent, Üçpınar’da Devrendi ve Yenidoğan’da Devrendi adında mevkiiler tespit edilmiştir³². Eğer Khoniates “Myriokephalon Kalesi’nde durarak Türklerin Devrend dedikleri yer üzerinden” gibi bir cümle kursaydı bu kez Bağirsak Boğazı’na varmadan kuzeye sapan yol ile ulaşılan Konya Derbent’e yönelecektik. Ancak burada kastedilen yerleşim yeri değil de mevki adı olsaydı bu yaklaşımımız hatalı olacaktı, sonuçta aynı coğrafya üzerinde çalışmalar yoğunlaşacaktı ama kastedilen Derbent farklı bir yeri işaret edecekti. Çünkü Khoma konusunda hareket noktası hep yerleşim yeri üzerinden olmuştur, ancak Khoma’nın konumu İmparatorun güzergâhı ile uyumlu gözükmemektedir. Bu da Khoma’nın coğrafi bir terime dayalı hem yerleşim yeri hem de mevki adı olarak kullanılma ihtimalini artırmaktadır. Buna benzer bir tartışma Bağirsak Boğazı’nın da içinde olduğu bir bölge için yapılmıştır. Hellenistik Dönem’de Bağirsak Boğazı’nın da olduğu bölgede Oroandalılar yaşamaktaydı. Bu halk Manlius Vulso’nun Galat Seferi sırasında Romalılara fidyeye ödemeleriyle bilinmektedir³³. Plinius’a göre Oroanda bir kenttir ve Pisidia’da bulunmaktadır³⁴. Ptolemy ise şehir yerine aynı isimde bir halktan ve Pappa ve Misthia kentlerinden bahsetmektedir³⁵. Ramsay de Oroanda’nın yukarıdaki iki şehri de kapsayan bir bölge olduğunu öne sürmüştür³⁶. Bu örnekte de görüldüğü gibi kaynaklarda geçen lokasyonlar akla ilk başta yerleşim yerini getirirken bazen bölge olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Hatta Oroanda örneği de gösteriyor ki savaşın geçtiğini düşündüğümüz coğrafya Hellenistik Dönem’de de bir bölge olarak kaynaklara geçmiştir.

İmparator’un yolu üzerindeki Khoma ve Myriokephalon Kalesi Kelainai’den ve onun çok yakınındaki Çivril Homa’dan daha uzakta bir yer olmalıdır. Çünkü İmparator yola devam ederken Türkler atların tüketebileceği tüm otları imha edip su kaynaklarını kirletiyorlardı. Bu taktik sonucunda Bizanslılar hem ishalden hem de yem kıtlığından çok sayıda asker ve hayvan kaybetmiştir³⁷. Ordunun

³¹ <http://www.tdk.gov.tr/derbent>.

³² Mustafa Arslan (a), age, 46, 49, 50.

³³ Livius, XXXVIII. 18.

³⁴ Plinius, Natural History, V. 27.

³⁵ Ptolemy, Geography, Book V.

³⁶ Willim Mitchel Ramsay, “Notes and Inscriptions from Asia Minor”, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 1, No. 2/3 (Apr. - Jul., 1885), s. 145.

³⁷ Harry J. Magoulias, age, s.101; Roger De Hoveden, age, s. 420.

Türklerin uyguladığı bu taktikten bu kadar çok zarar görmesi ve yazarların ordunun durumunu anlatmak için “tamamıyla kırıp geçirdi, düşman savaşçıların olabileceğinden daha tehlikeli ve çok sayıda askeri öldürdü³⁸” şeklinde tespitlerde bulunmaları yürüyüş mesafesi hakkında bilgiler vermektedir. Ordunun ishalden kırılması ve atlarının açlıktan ölmesi Kelainai ile Çivril Homa arasındaki kısa mesafede olamayacak kadar önemli ve zaman alan hadiselerdir. Khoniates'ın “.... Sultan Romalıların Myriocephalon'dan ayrıldıktan sonra geçmek zorunda oldukları Tzioritze geçitlerindeki engebeli araziye tutmuştu”³⁹ cümlesi de Myriocephalon'un geçitten önce olduğunu göstermektedir. Khoniates her iki yerin birbirine olan konumunu vermeden önce İmparator'un durmak için düzenli istasyonlar sağladığını, etrafı siperli kamplar oluşturduğunu ve buralardan ayrılışlarını askeri taktiklere göre dikkatlice yaptığını belirtmiştir. Bu bilgiler de kalenin geçit içerisinde olamayacağını, çünkü bu kadar büyük bir ordunun sığabileceği ve gerekli tedbirleri alarak konaklayabileceği müsait bir yerin geçitte olmadığı açıktır. Myriocephalon Kalesi muhtemelen geçide çok yakın, İmparatorun gerekli tedbirleri alıp zor bir durumda savunup manevra yapabileceği bir konumdaydı. Askeri tecrübesinin oldukça fazla ve savaşla ilgili konularda herkesten daha kurnaz olduğunu⁴⁰ önceki olaylardan bildiğimiz İmparatorun böyle bir geçitte konaklamayacağı ve burayı bir gün içinde tek hamlede geçmek isteyeceği kanaatindeyiz.

3. MYRİOKEPHALON SAVAŞI İLE İLGİLİ OLABİLECEK GÜNCEL TOPONİMİK VERİLER

Beyşehir Yenidoğan ve Çukurağıl Mahalleleri toponimisi yukarıdaki değerlendirmelerle ilgili olabilecek oldukça ilginç bilgiler de sunmaktadır. İmparator Bağırsak Boğazı'na ulaşmak için en güvenli ve kestirme yol olan Via Sebaste Yolu'nu takip etmiş olmalıdır⁴¹. Yenidoğan'a kuş uçuşu 3.5 km mesafede, muhtemelen Via Sebaste'nin Türk Döneminde adlandırılan biçimiyle

³⁸ Harry J. Magoulias, age, s.101; Boso, age, s. 420.

³⁹ Harry J. Magoulias, age, s.101

⁴⁰ Ioannes Kinnamos, age, s. 38.

⁴¹ Antiokeia'dan (Yalvaç) başlayan bu Roma yolu Kiyakdede'yi geçince doğuya yönelerek Misthia (Beyşehir) yolundan ayrılıp Görünmez ve Selki üzerinden Pappa'ya ulaşıp Bağırsak Boğazı'na Hacız Köprüsü'nden geçerek girmekteydi. Zaman zaman şimdiki asfalt yol ile aynı güzergâhu takip eden yol Yenidoğan'dan önce modern yoldan ayrılıp kuzeye yönelmekteydi. Yenidoğan'dan geçen yolun kuş uçuşu 3.5 km kuzeyinde yöre halkının Uluyol olarak adlandırdıkları kısmının birtakım taşları hala yerinde durmaktadır. Via Sebaste hakkında daha detaylı bilgi için bkn: Mustafa Arslan (b), Helenistik ve Roma Döneminde Yalvaç-Beyşehir-Suğla Oluşu, Eğitim Kitabevi, Konya, 2011, s. 111-117.

Uluyol'un izleri hala görülebilmektedir (Resim 1). Bu yol Yunuslar'a yaklaşık 5 km, Bağırsak Boğazı girişindeki Hacız Köprüsü'ne de 7 km mesafededir. Yöre halkı Uluyol'un izlerinin görülebildiği, hem güneyinden hem de kuzeyinden derelerle çevrili, uzunluğu yaklaşık 5 km, genişliği en fazla 1 km gelen üstü düz bir yüksekliğe "Kafa" mevki demektirler⁴². Kafa Mevkii 1/25.000 lik haritaların M 27 B1 paftasında da kayıtlıdır (Resim 2) . Hem "kephalon" kelimesi hem de bunun Türkçe anlamı "kafa" ile neredeyse aynı telaffuz ve mana ile kullanılmakta olduğundan günümüze kadar ulaşmış olabilir. Bununla beraber "kafa" kelimesinin Derleme Sözlüğü'ne göre Kayseri'de küçük taş ve moloz, İstanbul Büyükdere'de avcılarının pusu kurdukları ağaçlık yer⁴³ olarak kullanıldığını belirtmekte de fayda vardır. Ancak burası Yenidoğanlıların ne taş ocağı olarak kullandıkları ne de ağaçlık bir yerdir. Yine aynı yerel kaynaklarımızdan aldığımız bilgiye göre Kafa'nın 1-1.5 km doğusundaki tepeye ve bu tepenin Kafa'ya bakan kısmına "Beylik Yeri" denmektedir. M 27 B1 paftasında bu yer "Beylikyerkuyusu (Mvk)" şeklinde geçmektedir. Yine aynı çevrede ve paftada, Yenidoğan, Çukurağıl ve Karaali yollarının kesişim yerinin hemen kuzeyinde "Küçükordu Düzü" adlı bir mevki vardır. Ancak yerel kaynaklarımız bu ismi kabul etmeyerek buraya "Gücügünardı" dendiğini bildirmişlerdir. Bu mevkilerin Beyşehir-Konya yoluna çok yakın konumlarından ve Beyşehir de bir beylik merkezi olduğundan Eşrefoğulları tarafından ara istasyon olarak da kullanılmış olabilirler.

⁴² Mehmet Bulut 1945, Görüşme Tarihi 19.10.2017, Yenidoğan; Hasan Kaymakçı 1966, Görüşme Tarihi 19.10.2017 Yenidoğan; Salih Uzundal, 1969, Görüşme Tarihi 19.10.2017 Yenidoğan.

⁴³ Derleme Sözlüğü VIII. Cilt, s. 2591.

Resim 1. Uluyol, Kafa Mevkii'den geçen kısmı resmin ortasındaki andan takip edilebilmektedir (Arslan 2017).

Resim 2. Kafa Mevkii ve Beylik Yeri, ortada Yenidoğan-Karaali-Çukurağıl yolu (Arslan 2017).

Savaş yerinin lokalizasyonunda çok önemli bir yer tutan Tzivritze⁴⁴, Cibrilcima⁴⁵ ve Tzibrelitzemani⁴⁶ adları aynı geçidi işaret etmektedir⁴⁷.

⁴⁴ Harry J. Magoulias, age, s.101.

⁴⁵ Roger De Hoveden, age, s. 420.

⁴⁶ Ioannes Kinnamos, age, s. 41.

Kroniklerde bu yerin Türklerden duyulduğu şekliyle yazıldığı ve “Çivril Çimeni” olması gerektiği çok açıktır⁴⁸. Bu isim de bilim insanlarını hem Denizli’deki hem de Konya’daki Çivril adlı ilçeye ve mahalleye yönlendirmiş, Çivril Çimeni ile bu yerleşimler arasında bağ kurmaya sevk etmiştir. Ancak savaşın yapıldığı zaman kanaatimize göre Çivril adında bir Türk yerleşmesinin kurulması için çok erken bir tarih olmalıdır. Zaten günümüz Çivril yerleşimleri İmparator’un muhtemel güzergâhında da bulunmamaktaydı. Geriye, Çivril Çimeni’nin yanındaki yerleşim yerinden adını almayıp kendi başına müstakil bir bölge ya da mevki adı olma ihtimali kalmaktadır. Bu fikrimizi destekleyecek en önemli bilgi Yunuslar’a yaklaşık 2.5 km ve Bağirsak Boğazı girişine 4.5 km mesafede bulunan Çukurağıl Mahallesi’nde bulunmaktadır. Çukurağıl, günümüz Beyşehir-Konya yolu üzerinde yer almaktadır (Resim 3) ve mahalle girişinden 500 m. Kuzeyde, anayol üzerinde yer alan köprüyü geçince gelen arazilere yöre halkı “Çivriller” demektedir⁴⁹ (Harita 1). O dönemde Anadolu’ya gelişimizin üzerinden çok fazla zaman geçmediği için bu yer adı köprü ile Bağirsak Boğazı girişi arasında kalan düzlük yerin tamamı için kullanılmış olmalıdır. Bu yerin önemi ve bir isminin olması belki de Via Sebaste Yolu’nun Kıyakdede’den ayrılan kolu ile Misthia’dan gelen kolunun birleşme yeri olduğundandır. Çünkü stratejik noktaların isimlendirilmesi diğer küçük boşlukların veya arazilerin isimlendirilmesinden daha erken ve hızlı olmuştur. Dahası Çivriller ve çevresi Konya’ya daha yakın olduğu için Türkler tarafından daha uzak yerlere göre erken bir zamanda öğrenilmiş ve isimlendirilmiştir. Burası Bağirsak Deresi’nin aynı adlı boğazdan çıktıktan sonra oluşan, yaklaşık 4 km uzunluğunda ve yaklaşık 150 ila 400 m genişliğe sahip bir düzlüktür. Burada şimdi bahçeler ve küçük parçalar halinde sulu tarım yapılan araziler bulunmaktadır. Ancak o dönemde burası yayvan yapısı ve içinden geçen Bağirsak Deresi sayesinde yaz ve kış her daim yeşil kalabilen bir araziydi ve bu özellikleriyle de çevresindeki yerlerden ayrılmaktaydı. Yine Beyşehir’e bağlı Eğirler Mahallesi’nde de “Çivrelliler”⁵⁰ adında aynı özelliklere sahip bir mevki daha bulunmaktadır. Her iki yer de gösteriyor ki “Çivril” kelimesi anlamını unuttuğumuz Öz Türkçe özellikleri gösteren bir kelime olup coğrafi bir terimin yer adına dönüşmüş hali olmalıdır.

⁴⁷ Michael, F., Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, s. 146.

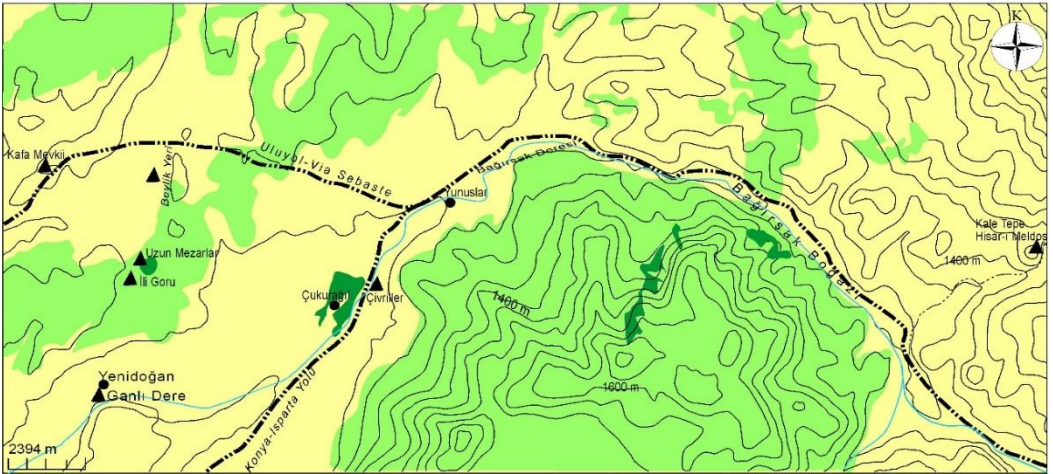
⁴⁸ Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt, age, s. 34-36.

⁴⁹ Mustafa Arslan, (a), age, s. 44

⁵⁰ Mustafa Arslan, (a), age, s. 44.

Resim 3. Çivriller Mevkii, Çukurağıl Yunuslar arası (Arslan 2003).

Harita 1. Çivriller'in Konumu.

Konuyla ilgili yaptığımız araştırmalar sırasında Yenidoğan Mahallesi'nde danıştığımız kaynaklarımızdan ilginç bir yer adı daha öğrendik. Doğancık yönünden mahalleye girişte, yolun doğusu ile Bağırsak Deresi arasında kalan araziye yöre halkı "Ganlı Dere" demektedir. Bunun sebebini sordüğümüzda kaynağımız Bağırsak Deresi'nin yapılan bir savaş sonucunda kıpkırmızı aktığını

bu yüzden böyle dendiğini aktarmıştır⁵¹. Bu mevki mahallenin mezarlığının devamıdır ve kısım kısım duvarla çevrelenmiş Müslüman mezarları hala durmaktadır. Ancak Ganlı Dere denilen yerde mezarların varlığını gösterecek herhangi bir kalıntı kalmamıştır.

6-8 Ekim 2017 tarihinde Beyşehir’de düzenlenen 2. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Kongresi Myriokefalon Zaferi ve Beyşehir özel oturumundan sonra konuyla ilgili araştırmalar yapan Doç. Dr. Adnan Eskikurt ile yaptığımız fikir alış-verişi esnasında kendisi bu çalışmanın yazarına savaş burada olduysa muhakkak o dönemden kalma şehitlik benzeri bir mezarlık olması gerektiğini bildirmiştir. Bu fikir üzerine varlığını bildiğimiz Yenidoğan İli Goru’daki uzun mezarları inceledik. Bu koru Yenidoğan’ın yaklaşık 1.5 km kuzeyinde yer alan çam ağaçları ile kaplı bir tepedir. Korunun kuzey yamacında yaklaşık 12.70 m X 11.55 m ebatlarında ve duvar yüksekliği 1.30 m olan açık bir namazgâh bulunmaktadır. Bu namazgâhın daha çok hemen doğusunda 13 adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarların en uzununu 5.5 m X 0.93 m boyutundadır. Bu mezarlara ek olarak korunun en yüksek yerinde, namazgâh ve mezarlara 150 m mesafede 7.20 m X 1.20 m boyutunda yalnız bir mezar daha vardır. Kaynaklarımızdan Mehmet Bulut burada eskiden 33 mezar olduğunu duyduğunu bildirmiştir. Yöredeki bir başka inanç da bu korudaki ağaçlar kadar burada mezar olduğu yönündedir. Ayrıca yöre halkı buranın kutsal bir yer olduğuna inandığından korudan evlerine yakacak odun hatta çalı, çırpı bile götürmediklerini söylemişlerdir. Buna inanmayıp buradan odun kesenlerin

⁵¹ Yenidoğan çevresinde yaptığımız çalışmalar esnasında yöre halkına ilk başta sadece yer isimleri hakkında çalıştığımızı belirttik. Myriokephalon Savaşı’ndan (ya da burada yapılmış herhangi bir savaştan) kaynak şahıslarımızı etkilememek için bahsetmedik. Toponimik verileri toplarken konuyu açık bilgilendirme yaptık ve savaş hakkında bildiğimiz detayları anlattık. Ganlı Dere mahallede genel kabul görmüş bir isimdir. Bununla beraber, Bağırsak Deresi’nin kıpkırmızı kan aktığı bilgisini ismini alamadığımız Yenidoğanlı bir teyzemizden elde ettik. Bu teyzemiz çocukken arkadaşlarının buradan sık sık “tas” bulduklarını duyunca ben niye bulamıyorum diye üzülürmüş. Kendisi tas bulanlardan küçük olsa gerek bulunan tasları hep bardak zannedermiş. Biraz büyüünce anlamış ki arkadaşlarının buldukları taslar bardak değil “kafatası” imiş. Ayrıca, buradaki Ganlı Dere’yi doğrudan savaşla bağdaştırmak düşüncesinde de olmadığımızı belirtmek isterim çünkü Beyşehir’de içinde “Gan” olan yedi farklı yer daha tespit ettik. Bunlar; Akçabelen’de Ganlı Kaya, Avdancık’ta Ganlı Böğüt, Doğanbey’de Ganlı Tarla, Gökçekuyu’da Ganlı Dere, Gölyaka’da Ganlı Ardıç, Şamlar’da Ganlı Boğaz ve Yeşildağ’da Ganyaş şeklinde sıralanabilir (Mustafa Arslan, (a), age, s. 41-49). Bu örnekler de gösteriyor ki yerel halk bir mevkiyi orada vuku bulmuş olan bir ölüm sebebiyle “Ganlı” olarak anmayı da tercih edebilmektedir. Hatta Ganlı Böğüt örneğinde görüldüğü gibi kan dökülmeyen boğulma hadisesinde bile yöre halkı bu kelimeyi kullanmayı seçmiştir.

başlarına gelenler şahitleriyle beraber anlatılmaktadır. Yine yöre halkı buradaki mezarların şehitlere ait olduğunu düşünmektedir (Resim 4).

Resim 4. İli Goru, Uzun Mezarlar. Resmin solunda namazgâhın doğu duvarı (Arslan 2017).

İli Goru'daki uzun mezarlara ilaveten mahalle içinde, 15 m uzunluğunda, fakat içinde birden fazla mezar olan, etrafı beton çitlerle çevrilmiş bir başka mezarlık daha bulunmaktadır. Yine mahalle mezarlığının çok geniş bir bölümünde üzerinde kitabe veya herhangi bir işaret bulunmayan çok eski zamanlara ait olabilecek oldukça fazla mezar bulunmaktadır (Resim 5). Mahalle mezarlığının çok geniş bir alana yayılması, bir kısım mezarlık yerinin asıl bölüm dışında kalması ve mezar taşlarının çok eski olmaları ve yöre halkı tarafından bilinmemeleri gibi faktörler tek başına burada yatanların savaşın şehitleri olduklarını elbette göstermez. Ancak mahalle mezarlığı gösteriyor ki bu çevrenin Türkleşmesinde Yenidoğan oldukça erken bir tarihe sahiptir. Bu da buradan elde edilen toponimik verilerin çok eskilere dayanabileceğini göstermektedir.

Resim 5. Yenidoğan Mezarlığı'nın bir bölümü (Arslan 2017).

SONUÇ

Myriokephalon Savaşı her nerede olmuş olursa olsun şu anda bu çalışmalarını ikamet ettiğimiz yerlerde yapabilmemizi sağlayan tarihimizde çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların elbette eksik ve eleştirilebilecek yönleri olacaktır. Bu yüzden savaşla ilgili bilgiler veren eski kaynakların tercümelerinden ziyade asıl nüshalarından çalışmak yorum ve tercüme farklılıklarını daha da aza indirgeyeceği için son derece önemlidir.

Savaşın lokalizasyonu ile ilgili tüm güzel tartışmalar ve değerlendirmeler kanaatimize göre ancak arkeolojik çalışmalar ile sonuçlandırılabilir. Myriokephalon kalesi o zaman bile eski "ancient" ve terk edilmiş olduğundan bu kale olduğu düşünülen yerler bile o döneme ait veri sağlayamayabilir. Savaş meydanında silahlar ve diğer askeri ekipmanlar Türkler tarafından hemen toplanacağı için geriye sadece gözden kaçmış olanlar ve belki de bazı ok ve mızrakların uçları kalmış olabilir. Savaşın içinden su akan dar bir boğazda yapılmış olması geriye kalan malzemelerin dere boyunca çok uzak mesafelere taşınma ve günümüz toprak seviyesinin çok altında kalma ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Kanaatimize göre savaşın tam olarak belirlenmesi bu olay sırasında hayatını kaybetmiş ve şehit olmuş binlerce askerin muhtemel toplu mezarlarına ulaşıldığı zaman mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Alp Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak, Ankara, 2000.
- Arslan Mustafa, *On ancient Luwian elements in the toponymy of the Beyşehir county, Turkey*, Helsinki 2011(a).
- Arslan Mustafa, *Helenistik ve Roma Döneminde Yalvaç-Beyşehir-Suçla Oluşu*, Eğitim Kitabevi, Konya, 2011(b).
- Austin Michel, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest (Second Edition)*, Cambridge University Press Cambridge, 2006.
- Bahar Hasan, Karauğuz Güngör, Koçak Özdemir, *Eskiçağ Konya Araştırmaları 1*. İstanbul, 1996.
- Bahar Hasan, *Eskiçağ Tarihi Ders Notları*, Dizgi Ofset, Konya, 2005.
- Boso, *Boso's Life of Alexander III*, (çev.G. M. Ellis), Basil Blackwell, Oxford, 1973.
- Ceylan Mehmet Akif, Eskikurt Adnan, *Tarihi Coğrafya Açısından Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) ve Konya Bağırsak Boğazı*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 359, Konya 2017.
- De Hoveden Roger, *Annals of Roger De Hoveden Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201, V. 1*, (çev.Henry T. Riley), London 1853.
- Eskikurt Adnan, "Myriokephalon Savaşı'na Dair Kronikler ve Modern Çalışmalar", *USAD, Bahar* 2017, (6), s. 78
- French David, "Roads and Miliaria of Asia Minor", *Anatolian Studies*, 34, (1984), s. 10-11.
- Hacıgökmen Mehmet Ali, "Moğollar ve Eşrefoğulları Münasebetleri", *I. Uluslar arası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (2006), s.361, 362.
- Hall Alan S., "The Site of Misthia", *Anatolian Studies*, 9, (1959), s. 119-124.
- Hendy Michael, F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Johnson, Sherman E., Early Christianity in Asia Minor. *Journal of Biblical Literature*, Vol. 77, No. 1, (1958), s.14
- Kaya Mehmet Ali, "Cillanicus Tractus: A Re-Interpretation of Its Location", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 124, (2007), s. 45-50.
- Kinamos Ioannes, *Ioannes Kinamos'un Historia'sı (118-1176)*, (Çev. Işın Demirkent), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- Ksenophon, *Anabasis*, (Çev. Tanju Gökçöl), Sosyal Yayınları, İstanbul 1998
- Levis Bernard, "The Mongols, the Turks and the Muslim Polity", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 18, (1968), s. 60.
- Lewis Charlton T., Short C., *A New Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford 1891.
- Livius, *The History of Titus Livius Vol III*, (çev. John Freinsheim), W. Green, London 1815.
- Magoulias Harry J., *0 city of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Wayne State University Press, Detroit 1984.
- Pliny, *Natural History*, (çev. Rackham H.), Harvard University Press, London, 1947.
- Ramsay William Mitchell, "Notes and Inscriptions from Asia Minor", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 1, No. 2/3 (Apr. - Jul., 1885), s.145

- Ramsay William Mitchell, "Studies in the Roman Province Galatia. VI.--Some Inscriptions of Colonia Caesarea Antiochea", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 14, (1924), s. 200.
- Ramsay William Mitchell, *The Cities of St. Paul*, Hodder and Stoughton, London 1907.
- Strabo, *Geographika*, (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- Strong James, *A Concise Dictionary of the Words in the Hebrew Bible; with Their Renderings in the Authorized English Version*, Abington Press, New York 1890.
- Thonemann Peter, *The Maeander Valley : a historical geography from antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, New York 2011.
- Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü VIII (2. Baskı)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.
- Yurtsever Erk, *Asya'daki Türkçe Coğrafi Adlar Derlemesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.

İNTERNET KAYNAKLARI VE KAYNAK KİŞİLER

- Gregory Abû'l-Farac, Erişim Tarihi: 2017.20.10, <https://archive.org/download/BarlHebraeusChronography>
- Michael The Great, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, (Çev. Robert Bedrosian), Erişim Tarihi: 2017.20.10, <https://archive.org/stream/ChronicleOfMichaelTheGreatPatriarchOfTheSyrians/Chronicle Michael Syrian#page/n0/mode/2up>
- Ptolemy, *Geography Book V*, Erişim Tarihi: 2017.18.10, <https://archive.org/download/PtolemyGeographyBook5>
- <https://www.etymonline.com/search?q=thoma>. Erişim Tarihi: 2017.17.10.
- <http://www.tdk.gov.tr/derbent>, Erişim Tarihi: 2017.21.10.
- Bulut Mehmet, 1945, Görüşme Tarihi 19.10.2017, Yenidoğan.
- Kaymakçı Hasan, 1966, Görüşme Tarihi 19.10.2017 Yenidoğan.
- Uzundal Salih, 1969, Görüşme Tarihi 19.10.2017 Yenidoğan.